

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Е. Лузік
« ____ » _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: « Вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки»

Виконавець: студентка групи 427 Матюшко Аліна Петрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Лаврухіна Тетяна Василівна

Нормоконтролер: _____ Бородінова Л.Ю.

КИЇВ 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Е. Лузік
« ____ » _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ
на виконання дипломної роботи
Матюшко Аліни Петрівни

1. Тема дипломної роботи «Вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки» затверджена наказом ректора від «26 » березня 2021р. № 483/ст.
2. Термін виконання роботи: з 22.02.2021 до 01.06.2021 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до першого та другого розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 59 сторінки, з них обсяг основного тексту 42 сторінки, список використаних джерел нараховує 35 позицій.
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичний аналіз вивчення агресивної поведінки на міжособистісні стосунки; Висновки до першого розділу; Розділ 2. Емпіричне дослідження впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки; Висновки до другого розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): 5 рисунки.

Календарний план – графік

№ з/п.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з темидослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження.	22.02.2021	
2	Формулювання мети, завдання досліджень.Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником.	01.03.2021	
3	Написання основної частини. Перше читання керівника.	01.04.2021	
4	Написання вступу, висновків. Уточнення плану дипломної роботи.	01.05.2021	
5	Оформлення роботи. Подання керівникові.	10.05.2021	
6	Попередній захист дипломної роботи.	21.05.2021	
7	Опрацювання зауважень і виправленнянедоліків.	30.05.2021	
8	Подання остаточного варіанта на кафедру дляперевірки на академічну доброчесність.	31.05.2021	
9	Рецензування дипломної роботи.	02.06.2021	
10	Захист дипломної роботи.	16.06.2021	

Дата видачі завдання: «22» лютого 2021р.

Керівник дипломної роботи _____ Лаврухіна Т.В
(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Матюшко А.П.
(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки»: 59 сторінки, 35 використаних джерел та літератури, 8 додатки.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет – особливості впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки.

Мета дослідження полягає теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити агресивну поведінку на міжособистісні стосунки.

У дипломній роботі розкрито теоретичний аналіз вивчення агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки, зокрема: особливості агресивної поведінки підлітків. Описано експериментальне дослідження агресивної поведінки на міжособистісні стосунки, а саме з'ясовано типи міжособистісних відносин і види агресивної поведінки у підлітків.

Практичне значення роботи полягає впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки.

АГРЕСИВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ, АГРЕСІЯ, АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, СПОНТАННА АГРЕСІЯ, РЕАКТИВНА АГРЕСІЯ

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ	8
1.1. Дослідження психологічної категорії агресія.....	8
1.2. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків.....	14
1.3. Вплив агресивної поведінки на міжособистісні стосунки.....	22
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ	25
2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик.....	25
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки.....	29
2.3. Практичні рекомендації підлітків щодо агресивної поведінки на міжособистісні стосунки.....	34
Висновки до другого розділу.....	38
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	40
ДОДАТКИ	43

ВСТУП

Підлітковий вік – один з найважчих та найважливіших періодів у формуванні особистості, оскільки у цьому віці формуються соціальні установки, закладаються основи моральності, складається відношення до себе та до суспільства загалом.

Основними поняттями, які характеризують даний період є самопізнання, самовираження, самовдосконалення. Провідним видом діяльності стає спілкування, оскільки воно відіграє істотну роль у розвитку та становленні самосвідомості та позитивного образу «Я». Саме на основі нього формується відповідний світогляд, система цінностей і переконань, а також моральні якості особистості.

У психології проблемою між особистісних взаємин займалось чимало вчених, зокрема О. О. Бодальов, Є. І. Головаха, М. С. Каган, Я. Л. Коломінський, В. М. Мясичев, М. М. Обозов та ін. Власне відносини між підлітками досліджували Піаже, С.Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, Л. І. Божович.

Об'єкт дослідження - агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження- особливості впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки.

Мета дослідження-теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити агресивну поведінку на міжособистісні стосунки.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки.
2. Провести емпіричне дослідження впливу агресивної поведінки.
3. Здійснити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.
4. Розробити практичні рекомендації з профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків.

Для вирішення поставлених завдань ми обрали такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз наукової літератури, присвяченої проблематиці дослідження, порівняння різних підходів і концепцій, теоретичний синтез, класифікація, методологічне узагальнення;

- емпіричні: опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки, методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, опитувальник міжособистісних відносин (ОМО), методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса;

- методи кількісної: метод статистичної обробки результатів.

Вибірка: Дослідження проводилося на базі Житомирської середньої школи м. Житомира, в дослідженні взяли участь учні 8-10 класів у віці від 13 до 16 років, в кількості 40 підлітків чоловічої (21) та жіночої (19) статі.

Структура роботи. Складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 59 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

1.1. Дослідженням психологічної категорії агресія

Питання агресії і агресивної поведінки в психологічній літературі характеризується складністю і багатогранністю, так як, не дивлячись на значне число джерел, які проводять аналіз даного феномена, в психології на даний момент не було сформульовано як єдиного і загальноприйнятого визначення агресії і агресивної поведінки, так і визначення меж їх суті і проявів.

Агресія (від латинського «agressio» - напад) - це мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, що завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), приносить фізичний збиток людям (негативні переживання, стану напруженості, страху, пригніченості тощо) [1].

В.В. Юрчук [2] розглядає агресивну поведінку як мотиваційну поведінку, акт, який може завдавати шкоди об'єктам атаки - напади або фізичну шкоду іншим індивідам, що викликає у них дискомфорт, депресію, напруженість, страх, аномальне психічне турбування.

Аналіз літературних даних показав, що не існує єдиного визначення агресії і агресивної поведінки в зарубіжній і вітчизняній психології.

Із зарубіжних досліджень з проблеми агресії і агресивної поведінки найбільшого поширення заслужили концепції таких авторів, як К. Лоренц, Е. Фромм, З. Фрейд, К.Г. Юнг, А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, Л. Берковіц, Д. Доллард, Зильманн і ін.

На думку К. Лоренца, термін «агресивність» означає злість, ненависть, лють. Він не забарвлений ніяк - ні негативно, ні позитивно, нейтральний. Це пов'язано з тим, що лють, наприклад, не завжди є негативною для індивіда або суспільства. Автор вважав, що багато успіхів, яких досягла людство, без люті не були б

досягнуті, тому що вона послужила своєрідним сигналом для початку діяльності та виникнення індивідуальної і групової активності. У той же час, не було б деяких розчарувань, осягнувшой суспільство.

В інтерпретації Е. Фромма [4], слово «агресія» походить від слова *aggredi*, корінь в основі якого буквально походить від *adgradi* (*gradus* означає «крок», а *ad* «на»), тобто виходить щось на кшталт «рухатися на», «наступати». *Aggredi* - це неперехідне дієслово, і тому воно не з'єднується безпосередньо з доповненням; не можна сказати *toaggresssomebody* «нападати кого-небудь». У первісному значенні слова «бути агресивним» означали щось типу «рухатися в напрямку мети без зволікання, без страху і сумніву». Їм же була запропонована діада агресії в поведінці особистості - доброякісна і злякісна агресії. При цьому доброякісна агресивна поведінка є біологічно адаптивним процесом, сприяє підтримці життя і являє собою не що інше, як реакцію психіки на загрозу вітальним інтересам особистості.

Доброякісна агресія має іншу природу походження. Як в тваринному світі, так і у людському являє собою відповідну реакцію індивіда або групи на різного роду негативні ситуації або небезпеку, яка загрожує їх життєвим інтересам. «Філогенетично закладена агресія, яка трапляється у людей і тварин, є не що інше, як пристосувальна, захисна реакція». Такого роду реакція формується в індивіда не тільки у відповідь на небезпеку або загрозу, спрямовану на задоволення базових біологічних потреб, а й під впливом таких чинників, як тіснота, обмеженість простору пересування, висока температура і ін. Таким чином, за Е. Фроммом, даний різновид агресії - захисна агресія - має біологічне походження, виконує адаптивну функцію і сприяє збереженню життя. У даному трактуванні доброякісна агресія служить своєрідним засобом виживання і формування активності, що сприяє стабілізації або оптимізації навколишнього індивіда обстановки.

Що стосується злякісного виду агресивної поведінки, також описаного Е. Фроммом, то це агресія, яка не має нічого спільного з біологічними потребами і не є ні адаптивним, ні захисним механізмом або засобом, так як вона спрямована виключно на деструктивний компонент. Злякісна агресія не має філогенетичного

походження і властива виключно людині. «В основі злякисної агресивності не інстинкт, а якийсь людський потенціал, що йде корінням в умови самого існування людини». Отже, злякисна агресія не повинна залежати від біологічної адаптації і не є реакцією психіки на загрозу вітальним інтересам, а тому трактується як негативний прояв людської діяльності.

3. Фрейд [5] спочатку розглядав агресію як результат прояву едипового комплексу і придушення інстинктивних прагнень в ранньому дитинстві. Потім дослідник кілька переглядає свою думку - за основне джерело і рушійну силу агресивної поведінки дослідник приймає конфлікт між Танатосом і Еросом. При цьому агресивність розуміється як постійно вивільнена назовні енергія, яку практично неможливо нейтралізувати, так як наслідки даної нейтралізації матимуть деструктивні, а часто і фатальні наслідки для психіки. Він виділяв такі види прояви агресивної поведінки: імпульсивна жорстокість, садизм, деструктивність.

Імпульсивна жорстокість виникає незалежно від сексуальності і базується на інстинктах самозбереження. Її мета - усвідомлювати реальні небезпеки і захищатися від їх намірів. Така агресивна поведінка направлена на захист того, що необхідно для виживання, або захист від загрози життєво важливим інтересам. У своєму поданні про садизм він вбачав єдину форму деструктивності, для якої властиві акти руйнування, примусу, муки. Автор визнавав і третій тип деструктивності, який він описував так: «Але навіть там, де він з'являється без сексуальної мети, в сліпій люті руйнування, ми не можемо не визнати, що задоволення інстинкту супроводжується надзвичайно високим ступенем нарцисової насолоди, зобов'язаної своїм походженням проявляти разом із здійсненням давнього бажання останнього стати всесильним».

В аналітичній психології К.Г. Юнга [6] поняття агресивна поведінка тісно пов'язане з поняттям «Тіні» - несвідомого або витісненого психічного змісту, яка не відповідає очікуванням колективу і ідеалам Его. Юнг припускає, що в процесі нейтралізації агресивної поведінки відбувається його регресія до більш низьких, тваринних форм, які при своєму прояві в навколишньої індивідуальній реальності

здатні завдати індивіду і (або) суспільству значно більшої шкоди, ніж при реалізації первинної, що не пригніченою агресивності.

За визначенням А. Басса [7], агресивна поведінка - це будь-яка поведінка, що містить загрозу або завдає шкоди іншим. А. Басс запропонував класифікувати прояви агресивної поведінки за наступними парам критеріїв:

- а) фізичне - вербальне;
- б) активне - пасивне;
- в) пряме - непряме.

З зіставлення зазначених критеріїв виходять вісім категорій прояву агресивної поведінки, які в значній мірі охоплюють більшість можливих проявів агресивної поведінки. Він виділив наступні вісім триад, які він поклав в основі категорій агресивної поведінки:

- 1) фізична - активна - пряма;
- 2) фізична - активна - непряма;
- 3) фізична - пасивна - пряма;
- 4) фізична - пасивна - непряма;
- 5) вербальна - активна - пряма;
- 6) вербальна - активна - непряма;
- 7) вербальна - пасивна - пряма;
- 8) вербальна - пасивна - непряма.

Даний підхід, по суті, є дескриптивний: в ньому класифікована описова сторона агресивної поведінки. При цьому він претендує на певну повноту охоплення визначень агресивності.

Серед вітчизняних психологів, які досліджували агресію і агресивну поведінку, необхідно відзначити роботи Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, Н.Д. Левитова, А.К. Осницького, Т.Г.Румянцеву, О.Ю. Михайлову, В.В. Бойко, Л.М. Семенюк, С.Л. Соловйову, А.А. Ратинова, О.Д. Сітковська і ін.

Л.С. Виготський [8] вважав, що в ході історичного розвитку людства виникають і формуються культурні форми поведінки, причому до початку кожного вікового періоду складається своєрідне і строго специфічне відношення між

індивідом і навколишнім середовищем. Фактор соціальної ситуації розвитку значно впливає і на формування агресивності і агресивної поведінки. Якщо до цього періоду соціальне середовище, в якій розвивається індивід, носить жорсткий, імперативний, агресивний характер, то агресивна поведінка, як норма виживання в даному середовищі, формується найбільш всеосяжно.

У дослідженнях Л.М. Семенюка [9] агресивна поведінка розуміється як цілеспрямована руйнівна поведінка, що суперечить правилам і нормам існування людей в соціумі, що завдає шкоди одушевленим або неживим об'єктам нападу, що заподіює фізичну шкоду індивідам і (або) викликає у них психічний дискомфорт. Це і напад за власною ініціативою з метою захоплення, і загроза, бажання провести напад, ворожість до будь-якого індивіду або обставини. Воно може мати як яскраво виявлену форму - грубість, напад, так і приховану форму невдоволення і недоброзичливості. Поширеним проявом агресивної поведінки є такий психологічний феномен, як грубість.

Відповідно до точки зору А.А. Ратинова і О.Д. Сітковського [10], агресивність носить соціально-набутий характер і пов'язана з певною будовою мотиваційної сфери особистості, яка є складовою частиною системи цінностей. Агресивна ж поведінка формується переважно в системі початкового соціалізаційного впливу, тобто в дитячому і ранньому підлітковому віці. Це своєрідна позиційна спрямованість особистості, характерними особливостями якої є наявність деструктивних тенденцій і вибору переважно насильницьких засобів для досягнення своєї мети.

А.А. Реан [11] запропонував поділяти соціалізацію агресії на просту і парадоксальну. Ординарна соціалізація агресії - це безпосереднє засвоєння навичок агресивної поведінки та розвиток агресивної готовності особистості в результаті прямого діяльного досвіду спостереження агресії. Причому, слід зауважити, що навчання за допомогою спостереження надає на особистість навіть більший вплив, ніж безпосередній діяльний досвід. Найчастіше такий вид агресії характерний для індивідів, що були учасниками бойових дій. У менш виявленій вигляді вплив здатний надати періодичний перегляд сцен жорстокості через кіно - теле - відео

прокат. При парадоксальній соціалізації агресії розвиток агресивної готовності особистості відбувається незалежно від наявності безпосереднього досвіду агресивної взаємодії або досвіду спостереження агресії. Агресивність як стійка особистісна характеристика формується в даному випадку внаслідок наявності у індивіда значного соціального досвіду придушення можливостей реалізації його актуальних особистісних потреб. Причому, це придушення здійснюється поза агресивного контексту, без прояву фізичної чи вербальної агресії, або ж ворожості. Навпаки, блокування актуальних особистісних потреб найчастіше реалізується в даному соціальному досвіді взаємодії з «турботою» про особу, в її «інтересах». Таким чином, результатом парадоксальної соціалізації агресії можна вважати фобично-агресивний слід деприваційного соціального досвіду, що позбавляє особистість самостійності. Найчастіше даний варіант агресивності розвивається при дисбалансованому стилі сімейного виховання або порушеному процесі соціалізації.

С.Л. Соловйова [12] визначила агресивність як системну соціально-психологічну властивість, що формується в процесі соціалізації особистості. Агресивна поведінка, на думку даного дослідника, носить суворо індивідуальний характер і характеризується певною структурно-функціональною організацією, яка і визначає властивості кожного агресивного суб'єкта.

Таким чином, в даний момент психологами представлено безліч дефініцій агресії, агресивної поведінки та агресивності, проте слід зазначити, що єдиного і загальноприйнятого визначення не існує. Запропоновано значне число класифікацій, які не тільки не сходяться в своїх ключових моментах, але і часто суперечать один одному. Причому таке явище характерне як для зарубіжної, так і вітчизняної психологічної теорії. На даний момент можна сказати, що агресивна поведінка - поведінка, орієнтована на завдання шкоди об'єктам, в якості яких можуть виступати живі істоти або неживі предмети. Агресивна поведінка служить формою відреагування фізичного і психічного дискомфорту, стресів, фрустрацій. Крім того, воно може виступати в якості засобу досягнення якої-небудь значущої мети, в тому числі підвищення власного статусу за рахунок самоствердження.

1.2. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків

У сучасному суспільстві проблема управління агресивною поведінкою і здійсненням контролю за проявом агресивності дитини, на будь-якому віковому етапі, все більшою мірою привертає увагу самих різних фахівців - психологів, психіатрів, соціологів, педагогів. Агресивність в структурі особистості людини є передумовою формування різних форм поведінки - конструктивних, соціально позитивних, про соціальних, або навпаки - руйнівних, деструктивних, які надають вчинків асоціальний і антисоціальний характер. Дані сучасної науки переконують, що агресивний підліток - це, перш за все, звичайна дитина, якому властива нормальна спадковість. А риси агресивності він набуває під впливом помилок, недоробок, упущень у виховній роботі, складнощів в навколишньому середовищі.

На розвиток агресивності підлітка впливають і природні особливості його темпераменту, наприклад, збудливість і сила емоцій, які сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе і провокують ситуації. З'ясуванню впливу лінії виховання в сім'ї та школі на появу агресивності у дітей присвячено безліч досліджень. Так, Бандура і Уолтере (Bandura A., Walters R., 1959) на основі опитування і життєвих спостережень встановили, що якщо матері поблажливо ставляться до агресивних дій своїх дітей і навіть схильні їм потурати, то діти стають ще агресивніше. Разом з тим в іншому дослідженні показано, що діти, котрі піддаються дуже суворим покаранням, відрізняються більшою агресивністю по відношенню до товаришів (Eron Z., Walder Z., Torgo R., Zefkourtz M., 1963). Причому фізичні покарання за агресивну поведінку підсилюють жорстокість, агресивність дітей (Scars M., Maccoby E., Zevin H., 1957).

Л.М. Зюбін в своїх дослідженнях позначає три причини, що призводять до порушення поведінки важких підлітків: недолік розумового розвитку в цілому, що перешкоджає правильному самоаналізу поведінки і прогнозування його наслідків; недостатня самостійність мислення і тому велика сугестивність і конформність; низька пізнавальна активність, збіднення і нестійкість духовних потреб. Однак найчастіше подібного роду дефекти в розвитку складають групу факторів ризику, з

якими людина може абсолютно нормально прожити все життя, не маючи жодних було проблем з поведінкою, але які можуть актуалізуватися в певних об'єктивно або суб'єктивно складних для нього життєвих умовах і ситуаціях . Такі умови і ситуації прийнято називати умовами і ситуаціями ризику. Саме вони складають другу групу причин відхилень у поведінці.

Умови ризику - це сукупність факторів різної природи, тривалий негативний вплив яких па людини призводить до перенапруження адаптаційних механізмів особистості, результатом чого можуть стати поведінкові порушення. Це можуть бути соціальні чинники (наприклад, виховання в дитячому будинку), психологічні (систематичне побиття дитини батьками), біологічні (постійне недоїдання, голод) і ін. Для кожного інституту соціалізації властиві свої специфічні умови ризику, що провокують відхилення в поведінці дитини:

1. У сім'ї, як інституті соціалізації, умовами ризику виступають: - асоціальний характер сім'ї в цілому або асоціальна поведінка окремих її членів (наприклад, антигромадський спосіб життя батьків, систематичне вживання спиртного і т.п.); - структура сім'ї (наприклад, відсутність в сім'ї батька, що не дозволяє дитині повноцінно задовольнити потребу в емоційному контакті з особистісно значимою людиною); - функціональна неспроможність сім'ї, що виявляється в невірних типах сімейного виховання. Зокрема, виховання за типом гиперпротекции або свержконтроля призводить до виникнення в поведінці дитини реакції емансипації - активного непокорі старшим, пагонів з дому і т.п.

2. Для школи характерні такі умови ризику: - функціональна неспроможність педагога, що виявляється в підміні особистісно орієнтованого підходу до дитини діяльністю з контролю за формальним дотриманням учнями правил внутрішкільного поведінки і авторитарного забезпечення особистого педагогічного псевдо-авторитету; - суб'єктивна складність досліджуваного матеріалу для дитини, внаслідок чого він втрачає інтерес до навчання як способу самоствердження та саморозвитку; - соціально-психологічні складності міжособистісної взаємодії дитини з колективом класу і його окремими представниками (конфлікти, бойкоти,

висміювання і т.п.). В результаті дитина виключається з колективу і як результат не може повноцінно навчатися.

3. У позашкільних установах та інститутах причиною порушення поведінки можуть стати конфлікти дитини з викладачем або незадоволення позашкільним закладом потреб дитини (прийшов вчитися грати на гітарі, а його визначили в клас баяна і т.п.). Результатом може стати відмова дитини чи підлітка від позашкільних установ як сфери соціалізації ("Я туди більше не піду, там робити нічого ...").

4. У сфері неформального спілкування (позашкільна група однолітків) причиною виникнення відхилень у поведінці може стати асоціальна спрямованість діяльності групи, асоціальний характер внутрішньогрупових норм взаємовідносин і вимог, прийняття яких є обов'язковим для підлітка, який бажає долучитися до групи (хочеш бути одним з нас, повинен курити і вживати спиртне, як все, і т.п.).

Механізм протікання відхилень у поведінці (термін введений І.А.Невським) складається з чотирьох послідовних етапів, що характеризують, з одного боку, соціально-психологічний стан людини, а з іншого - ступінь відхилення в поведінці. В дещо розширеному розумінні даний механізм включає в себе наступні етапи (О.А.Селіванова).

Етап 1. Дезорієнтація людини в нових, незвичних для нього соціальних умовах, де напрацьовані за попередній період життя звичні способи поведінки (комунікаційні, рольові тощо) втрачають свою ефективність, а нові в його поведінковому арсеналі ще не вироблені. На першому етапі девіантна поведінка не проявляється в чистому вигляді, можуть бути виявлені лише деякі його симптоми: непослух, заперечення, невиконання деяких соціальних вимог (сім'ї, школи, групи). Особистість сприймає свою поведінку як нормальне, відповідне власним уявленням, соціальних цінностей і установок. Соціально-педагогічна допомога тут має два аспекти. Вона повинна бути спрямована, по-перше, на коригування виховного впливу (допомога педагогам, батькам), по-друге, на конкретну особистість девіанта і мати характер зміненої виховної діяльності. При успішній роботі соціальний прогноз може бути позитивним, в іншому випадку можливі два результати: або особистість сама справляється з проблемами, або девіантна поведінка посилюється.

Етап 2. Дестабілізація людини, що характеризується малоефективними спробами відновлення особистісно і емоційно значущих контактів з навколишнім середовищем. Неєфективність спроб, з одного боку, призводить до соціально-психологічного виснаження і виникнення невпевненості у власних силах, з іншого - до зростання роздратування і неприйняття навколишнього середовища, що формує базу для звернення людини до соціально негативних форм поведінки.

Етап 3. Фрустрація, що характеризується наявністю психологічно нетерпимою для людини ситуації і відсутністю знання, яким чином вийти з даної ситуації соціально позитивним способом. На даному етапі поведінка людини втрачає свою послідовність і логічність, слабо передбачувано і зрозуміло, часто носить імпульсивний, афективний характер.

Підлітковий вік є одним з найбільш складних періодів розвитку людини. Незважаючи на відносну короткочасність (з 14 до 18 років), дані період практично багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. Саме в підлітковому віці переважно відбувається формування характеру і інших особливостей особистості. Такі обставини, як: перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, а також бурхлива гормональна перебудова організму - роблять підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів середовища.

У своїй культурно-психологічній концепції підліткового віку Е. Шпрангер описав три можливих типи розвитку особистості підлітка. Для першого типу розвитку характерне різке, бурхливе і кризовий протягом, пережите підлітком як друге народження, підсумком якого є становлення нового «Я». Розвиток дитини по другому типу передбачає головні, повільні і поступові зміни підлітка, без глибоких потрясінь і зрушень у власній особистості. Третій тип розвитку припускає активний і свідомий процес самовиховання, шлях самостійного подолання внутрішніх тривог і криз, що можливо за рахунок розвинених у підлітка самоконтролю і самодисципліни.

Головними психологічними новоутвореннями цього вік Е. Шпрангер вважав відкриття «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення підлітком своєї

індивідуальності. Дитина на цій стадії найбільш чутливий до сприйняття негативного, що спонукає його або до агресивної самозахисту, або пасивної меланхолії. Бурхливе зростання, дозрівання організму, відбуваються психологічні зміни - все це відбивається на функціональних станах підлітка - підвищення активності, значне зростання енергії, що призводить до підвищеної стомлюваності, зниження працездатності і продуктивності. У цей час збільшується кількість образ, сварок між дітьми, а також між дітьми і дорослими, в тому числі і батьками, де сварки відбуваються в більш грубій і різкій манері, ніж раніше. Діти в цей час часто виявляють підвищену запальність, образливість, перш за все по відношенню до дорослих. Якщо батьки і старші члени родини враховують дорослі можливості підлітка, ставляться до нього з повагою і довірою, допомагають йому долати труднощі в навчанні та інших видах діяльності, допомагають встановлювати взаємини з товаришами, зберігають контакт з ним, то тим самим вони створюють сприятливі умови для розвитку особистості підлітка. Цей період залежить від ставлення сім'ї до підлітка. Батькам необхідно перебудувати відносини від дитячої залежності до взаємної поваги і рівності, так як в цей період розвивається почуття дорослості, яке виражає нову життєву позицію підлітка по відношенню до себе, до людей і до світу; визначає напрямок і зміст його соціальної активності, систему нових прагнень і переживань. Почуття дорослості проявляється в бажанні, щоб і однолітки, і в першу чергу дорослі ставилися до нього як до дорослої людини. У спілкуванні зокрема це проявляється у вимозі підлітка розмовляти з ним на рівних.

Дослідниками було визначено такі види агресії:

1) Спонтанна агресія - це підсвідома радість, яку відчуває особистість, спостерігаючи труднощі в інших. Такій людині приносить задоволення демонструвати оточуючим людям їх помилки. Це спонтанно виникає, невмотивоване бажання зіпсувати настрій іншим, розлютити, досадити чим-небудь.

2) Реактивна агресія - це недовіра до людей, вони не прощають образ і довго їх пам'ятають.

До факторів, що сприяють формуванню девіантної поведінки і агресивності у підлітків належать такі:

1) вживання спиртовмісних і наркотичних засобів;

2) протиправна поведінка;

3) порушення норм психічного здоров'я;

4) соціальні фактори - шкільні труднощі, травматичні життєві обставини (неблагополучна сім'я, втрата одного з батьків, дисфункціональна сім'я), вплив девіантної групи або культури та інше);

5) індивідуально-особистісні чинники (рівень самоповаги).

Зниження рівня самоповаги часто пов'язано з усіма видами девіантної поведінки - нечесністю, приналежністю до злочинних груп, вчиненням правопорушень, вживанням наркотиків, алкоголю, агресивною поведінкою, суїцидальною поведінкою і різними психічними порушеннями.

За допомогою такої поведінки підліток намагається підвищити свій психологічний статус у однолітків, знайти способи самоствердження, яких немає у нього в сім'ї та школі. Для деяких підлітків участь в бійках, твердження себе за допомогою кулаків є сталою лінією поведінки. Ситуація ускладнюється нестабільністю суспільства, міжособистісними і міжгруповими конфліктами. Знижується вік прояву агресивних дій. Все частіше зустрічаються випадки агресивної поведінки у дівчаток. Неодмінною умовою девіантної поведінки є надлишок вільного часу. Основними причинами дитячої агресії є: - прагнення привернути до себе увагу однолітків; - прагнення отримати бажаний результат; - прагнення бути головним; - захист і помста; - бажання ущемити гідність іншої людини з метою підкреслити свою перевагу.

У дітей, як і у дорослих, існує дві форми прояву агресії:

1) недеструктивна агресивність, тобто механізм задоволення бажання, досягнення мети і здатності до адаптації; вона спонукає дитину до конкуренції в навколишньому світі, захисту своїх прав та інтересів;

2) ворожа деструктивність - це не просто злісне і ворожа поведінка, але і бажання заподіяти біль і отримати від цього задоволення; результатом такої

поведінки зазвичай бувають конфлікти, становлення агресивності як риси особистості і зниження адаптивних можливостей дитини.

Таким чином, можна констатувати, що дитяча агресивність є чинником, що призводить до формування агресивної поведінки підлітків. Діагностичне дослідження показало, що надмірна агресивність є цілком типовим відхиленням в розвитку підлітків (68% обстежених дітей демонстрували різні прояви агресивності). Підліткова агресивність різниться як за спрямованістю (на оточуючих, на себе - аутоагресія), так і за формою (фізична, вербальна, непрямая). У таких підлітків виникають проблеми з формуванням стійкої мотивації досягнення успіху і вольових якостей. Також спостерігається занижена самооцінка по відношенню до широких соціальних контактів. Часто поведінка таких дітей носить провокаційний характер.

Для делінквентних підлітків характерний наступний комплекс особистісних рис: вербальна, фізична агресія поєднується з посиленням захистом, в основному по відношенню до вищих особам, а також з високою тривожністю, яка, як правило, не видно педагогам і батькам за агресією і захистом. Приводом для прояву агресії підлітками можуть бути конфлікти в родині, позбавлення чогось бажаного, різниця між бажаним і можливим. Прояв підлітками агресивності є ознакою внутрішнього емоційного неблагополуччя, одним з неадекватних способів психологічного захисту. Одним з найбільш потужних засобів корекції агресивної поведінки підлітків, але не єдиним, є психологічний тренінг. В останні роки соціально- психологічний тренінг став застосовуватися в самих різних областях людської практики, охоплюючи при цьому вікові етапи, починаючи з молодшого підліткового віку і закінчуючи геронтологічним періодом життя. Це пояснюється тим, що тренінг дозволяє за порівняно нетривалий час вирішити задачу інтенсивного формування і розвитку значущих навичок і умінь, а також скорегувати неадекватна поведінка.

Корекційна робота з профілактики відхилень у поведінці з підлітками має ряд особливостей:

- на початковому етапі не показані групові форми роботи, індивідуальна робота буде більш ефективною;

- з самого початку, паралельно, необхідно починати роботу з сім'єю;
- абсолютно неефективними виявляються загальні бесіди про необхідність «добре поводитися»;
- слід приділяти особливу увагу формуванню кола інтересів підлітка на основі особливостей його характеру і здібностей, необхідно прагнути до максимального скорочення «часу дозвільного існування і неробства»;
- з агресивним дитиною не можна розмовляти на підвищених тонах, тим самим провокуючи його на посилення агресивних імпульсів;
- особливо важливо при цьому визнати право дитини обурюватися і викидати свою енергію різними способами;
- потрібно навчити такого підлітка вправ, що знімають агресію; необхідно розповісти йому, якої шкоди вона приносить його здоров'ю, і якщо агресія не йде зовсім, то тепер підліток знає, як нею управляти;
- виховання на принципах співпраці - це головна умова попередження агресивності. Таким чином, профілактика і попередження девіантної поведінки неповнолітніх стає не тільки соціально значущим, але і психологічно необхідним фактором. Виховно-профілактична діяльність не може обмежуватися лише заходами індивідуального впливу і корекції, застосовуваними безпосередньо до неповнолітнього. Соціального оздоровлення і соціально-педагогічної корекції вимагає несприятливе середовище, що викликає соціальну дезадаптацію неповнолітнього.

1.3. Вплив агресивної поведінки на міжособистісні стосунки

Поведінка, як вважає більшість соціальних психологів, є спільною функцією окремої особистості і її оточення. Іншими словами, поведінка індивіда в суспільстві визначається впливом ситуації, в якій він виявляється, а також тими якостями, емоціями і схильностями, які він виявляє в цій ситуації. Більшість сучасних теорій, які зачіпають проблему агресивної поведінки, допускають, що воно визначається зовнішніми факторами, що мають відношення до ситуації або до навколишнього

оточення, когнітивними змінними і системами, а також внутрішніми чинниками, що відображають характерні риси схильності конкретного агресора, тобто індивідуальні детермінанти агресії.

Так дослідження підтверджують, що індивіди з високим рівнем тривожності мають тенденцію очікувати покарання або, принаймні, соціального несхвалення за свою участь у виступах проти інших. У багатьох випадках ситуаційні фактори, схоже, здатні затьмарювати навіть яскраві індивідуальні нахили. В результаті, за певних умов, навіть самі лагідні, найм'якші в звичайному житті особи проявляють агресивність, а самі вороженалаштовані, самі запальні – утримуються від неї.

Дратівливість і емоційна чутливість, як особистісні характеристики також має відношення до даної проблеми. Так, одна з цих рис - дратівливість (стійка тенденція ображатися навіть на мінімальну провокацію), інша – емоційна чутливість ("стійка тенденція, властива деяким індивідам, відчувати себе некомпетентними і відчувати дистрес у відповідь на самі помірні фрустрації. У дослідженнях Капрари, Ренці, Алчіні, Д'Імперіо і Травагліа результати показали, що обидва особистісних фактора мають відношення до агресії. Що до емоційної чутливості отримані дані відрізнялися меншою ясністю, проте теж наводили на думку, що цей фактор має відношення до відкритої агресії. Всі ці результати наводять на думку, що дратівливість, на відміну від емоційної чутливості, може бути більш тісно пов'язана з агресією, особливо, якщо їй передувала провокація.

Свого часу П.Г. Бельський, намагаючись класифікувати важких підлітків, виходив з мотивації їх поведінки. Він виділяв:

- підлітків, які активно прагнуть задовольнити елементарні і низинні потреби;
- слабовольних дітей, які піддаються сугестивності, підбурюванню;
- дія під впливом матері та ін.

В сучасних умовах І.А. Невський розрізняє важких підлітків:

- з педагогічною занедбаністю;
- з соціальною занедбаністю (етично зіпсованих);
- з крайньою соціальною занедбаністю.

Агресивна поведінка підлітків має виражені тендерні відмінності. Агресивна поведінка підлітків-хлопчиків не тільки реакцією, зумовленою соціальними очікуваннями, але і реакцією на деривації структурних ланок самосвідомості особистості, відповідальних за ім'я, статеву приналежність і домагання на визнання. У хлопчиків-підлітків спостерігається великий розкид агресивних реакцій в ситуаціях з фрустрацією. З віком у підлітків-хлопчиків спостерігається тенденція до зниження кількості агресивних реакцій на ситуації з фрустрацією.

Агресивна поведінка підлітків-дівчаток є реакцією, що виходить за межі соціальних очікувань, а також способом реагування на деривації структурних ланок самосвідомості, відповідальних за статеву приналежність і перспективи розвитку особистості. У підлітків-дівчаток спостерігається загальна тенденція реакцій з фрустрацією з приводу деривації статі і перспективи розвитку особистості. З віком у підлітків-дівчаток спостерігається тенденція до зростання кількості агресивних реакцій на ситуації з фрустрацією.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дипломної роботи було висвітлено сутність та особливості досліджуваних явищ. Це дало можливість зробити наступні висновки:

1. Проаналізовано, що основними передумовами виникнення агресивної поведінки, вважаються такі фактори: мікрочинники (сім'я), мезофактори (соціум), макрофактори (ЗМІ) і особистісні особливості дитини.

2. Виявлено, що агресивна поведінка підлітків залежить від того, чи стикаються вони з жорсткістю вдома. Насильство і агресія можуть приймати форму психологічного і фізичного впливу. Психологічна травма, як правило, буває викликана додержанням батьківських почуттів, залякуванням, критикою і байдужістю. Все це є передумовами для виникнення у підлітків агресивної поведінки.

3. Розглянуто що у хлопчиків-підлітків спостерігається великий розкид агресивних реакцій в ситуаціях з фрустрацією. У підлітків-дівчаток спостерігається

загальна тенденція реакцій з фрустрацією з приводу депривації статі і перспективи розвитку особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик

Теоретичний аналіз наукової літератури щодо вивчення впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки дозволяє розглядати дану проблематику як складне та гостро поставлене явище. Саме тому вивчення проблеми впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки виступає одним з основних завдань сучасної психології.

З метою визначення впливу агресивної поведінки на міжособистісні стосунки було проведено емпіричне дослідження. Його учасниками стали учні 8 – 10 класів, на базі Житомирської загальноосвітньої школи №3 м. Житомира, віком від 13 до 16 років. Вибірку склали 40 підлітків чоловічої (21) та жіночої (19) статі.

Проведення емпіричного дослідження передбачало вирішення наступних завдань:

1. Підібрати інструментарій для проведення емпіричного дослідження.
2. Провести аналіз та інтерпретацію результатів дослідження.
3. Розробити практичні рекомендації підліткам, вчителям та батькам щодо покращення агресивної поведінки підлітків.

Відповідно до мети та завдань емпіричного дослідження було підібрано інструментарій задля впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки (Додаток А).

Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки. [17]. Опитувальник агресивності Басса-Дарки призначений для виявлення рівня агресивності респондентів. Опитувальник складається з 75 тверджень.

Створюючи свій опитувальник, диференціює прояви агресії і ворожості, А. Басс і А. Дарки виділили такі види агресивної поведінки: фізична агресія, непрям

агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

При складанні опитувальника використовувалися наступні принципи:

- питання може відноситися тільки до однієї форми агресії;
- питання формулюються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на питання.

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які треба відповідати "так" або "ні".

За Є.І. Роговою, значення показників ворожості і агресивності дорівнює сумі показників складових їх шкал:

- Ворожість = Образа + Підозрілість;
- Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі [14]. Дана методика розроблена Т. Лірі і призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе і ідеального "Я", а також для вивчення взаємин у малих групах. З її допомогою виявляється переважаючий тип відносин до людей в самооцінці та взаємооцінці. При цьому виділяється два фактори: "домінування-підпорядкування" і "дружелюбність-агресивність". Опитувальник містить 128 оціночних суджень, з яких в кожному з 8 типів відносин утворюються 16 пунктів, упорядкованих по висхідній інтенсивності. Методика побудована так, що судження, спрямовані на з'ясування будь-якого типу відносин, розташовані не підряд, а особливим чином: вони групуються по 4 і повторюються через рівну кількість визначень. При обробці підраховується кількість відносин кожного типу. Типи міжособистісних відносин: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, що підкоряється, залежний, дружелюбний, альтруїстичний.

Перші чотири типи міжособистісних відносин (октанти 1-4) характеризуються тенденцією до лідерства і домінування, незалежністю думки, готовністю відстоювати власну точку зору в конфлікті. Інші чотири октанта (5-8) - відображають переважання конформних установок, невпевненість в собі, податливість думці оточуючих, схильність до компромісів.

В цілому інтерпретація даних повинна орієнтуватися на переважання одних показників над іншими і в меншій мірі - на абсолютні величини. У нормі зазвичай не спостерігаються значні розбіжності між "Я" актуальним і ідеальним. Помірна розбіжність може розглядатися як необхідна умова самовдосконалення.

Незадоволеність собою частіше спостерігається у осіб із заниженою самооцінкою (5,6,7 октанти), а також у осіб, які перебувають в ситуації тривалого конфлікту (4 октант). Переважання одночасно 1 і 5 октанти властиво особам з проблемою хворобливого самолюбства, авторитарності, 4 і 8 - конфлікт між прагненням до визнання групою і ворожістю, тобто проблема пригніченою ворожості, 3 і 7 - боротьба мотивів самоствердження і афіліації, 2 і 6 - проблема незалежності-підпорядкованості, що виникає в складній службовій або іншій ситуації, що змушує коритися всупереч внутрішньому протесту.

Опитувальник міжособистісних відносин Шутца [18]. Опитувальник міжособистісних відносин (OMB) є україномовною версією широко відомого за кордоном опитувальника FIRO (Fundamental Interpersonal Relations Orientation), розробленого американським психологом В. Шутцем. Опитувальник спрямований на діагностику різних аспектів міжособистісних відносин в діадах і групах, а також на вивчення комунікативних особливостей особистості. Він може з успіхом використовуватися в консультативної та психотерапевтичної роботи.

Опитувальник заснований на основних постулатах тривимірної теорії міжособистісних відносин В. Шутца. Найважливішою ідеєю даної теорії є положення про те, що кожен індивід має характерний спосіб соціальної орієнтації по відношенню до інших людей, і ця орієнтація визначає його міжособистісне поведінка.

Опитувальник призначений для оцінки поведінки людини в три основних областях міжособистісних потреб: "включення" (I), контролю "(C) і" афекту "(A). У середині кожної області беруть до уваги два напрямки міжособистісного поведінки: виражене поведінка індивіда (E) , тобто думка індивіда про інтенсивність своєї поведінки в даній області; і поведінку, необхідну індивідом від оточуючих (W), інтенсивність якого є оптимальною для нього.

Опитувальник складається з шести шкал: виражене поведінка в області включення (Ie), необхідну поведінку в області включення (Iw); виражене поведінка на контрольній ділянці (Ce), необхідну поведінку в області контролю (CW); виражене поведінка в області афекту (Ae), необхідну поведінку в області афекту (aw).

Всього в опитувальнику міститься 54 твердження, кожне з яких вимагає від тестованого, щоб він вибрав один з відповідей в рамках шестибальною оціночної шкали.

Методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса. Анкета складається з 27 пунктів-думок. По кожному з них можливі 3 варіанти відповідей, які в свою чергу відповідають 3 видам спрямованості особистості. Респондент має обрати одну відповідь, яка найбільшою мірою відповідає реальності, і ще один, який, навпаки, не відповідає реальності. Відповідь "найбільше" одержує 2 бали, "найменше" – 0, невибрана – 1 бал. Бали, набрані по всіх пунктах, підсумовуються окремо для кожного виду спрямованості. За допомогою методики виявляються наступні спрямованості:

Спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду, агресивність у досягненні цілі, дратівливість, владність, схильність до суперництва, тривожність, інтровертність.

Спрямованість на спілкування (О) – незважаючи на умови підтримувати відносини з людьми, перевага спільної діяльності, залежність від групи, орієнтація на соціальне схвалення, потреба в прихильності оточуючих людей.

Спрямованість на справу (Д) – цікавляться рішенням ділових завдань, робота має бути виконана якомога краще, орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати власну думку на користь своєї праці. Обробка результатів здійснюється за допомогою спеціального ключа.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки

Аналіз результатів проведення емпіричного дослідження, під час якого відбувалося дослідження агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки, дає можливість узагальнити отримані результати.

Так, за результатами методики «Опитувальник рівня агресивності» Басса-Дарки, було визначено результати проведення тесту на визначення агресивної поведінки, що з 40 випробовуваних 25 характеризуються середнім рівнем агресивної поведінки, а 15 - високим рівнем.

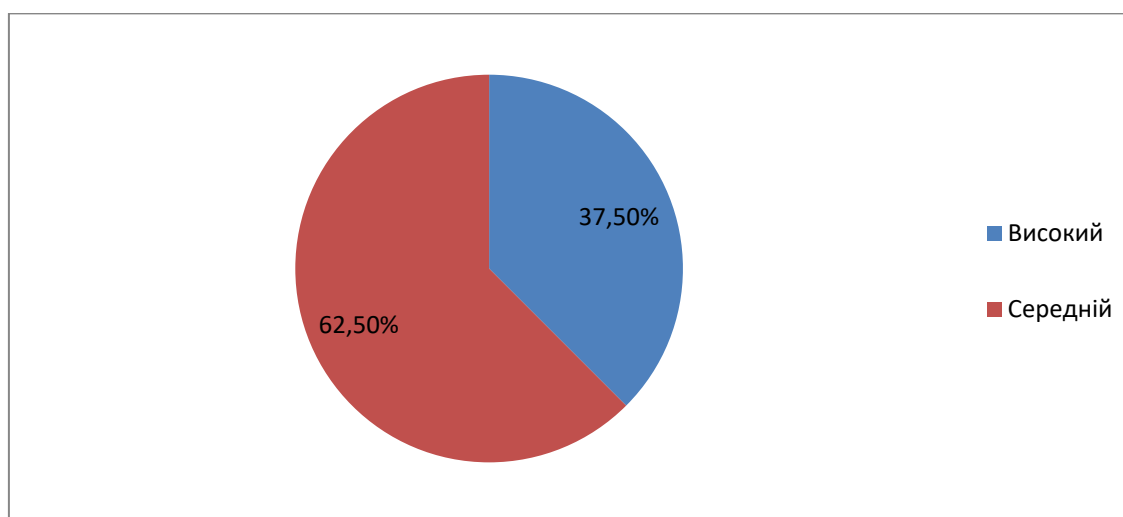

Рис. 2.2.1. Результат проведення тесту на визначення агресивної поведінки за опитувальником агресивності Басса-Дарки

Найбільш високі результати були отримані за шкалами вербальної, фізичної агресії, а також за шкалою почуття провини. Найнижчі результати були отримані за шкалами негативізму і непрямой агресії. На рис. 2.2.2 видно, які види агресивної поведінки, переважають у підлітків.

Рис. 2.2.2. Співвідношення типів агресивної поведінки

Згідно з результатами методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, найбільш бажаний типами міжособистісних стосунків підлітків є альтруїстичний, товариський, авторитарний і залежний типи. На рис. 2.2.3 показано, які типи міжособистісних відносин переважають у підлітків.

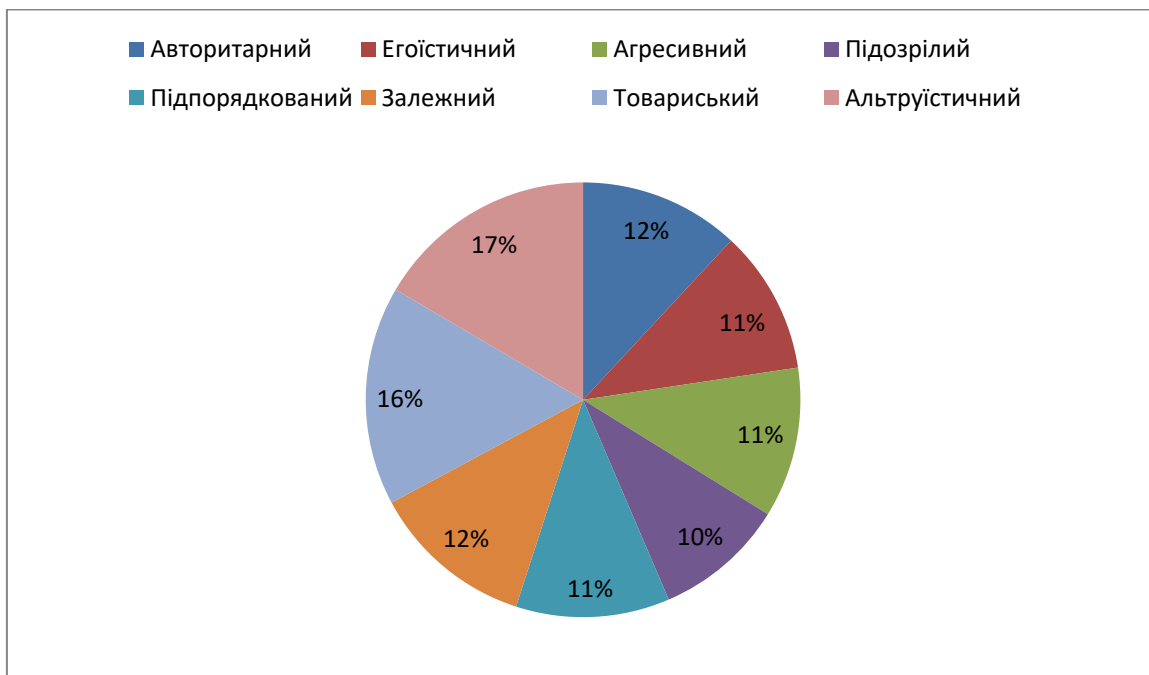

Рис. 2.2.3. Типи міжособистісних стосунків

Згідно з результатами опитування міжособистісних стосунків, найбільш високі результати за шкалами включення (виражена і необхідна поведінка) і афекту (виражена поведінка). На рис. 2.2.4. видно результати:

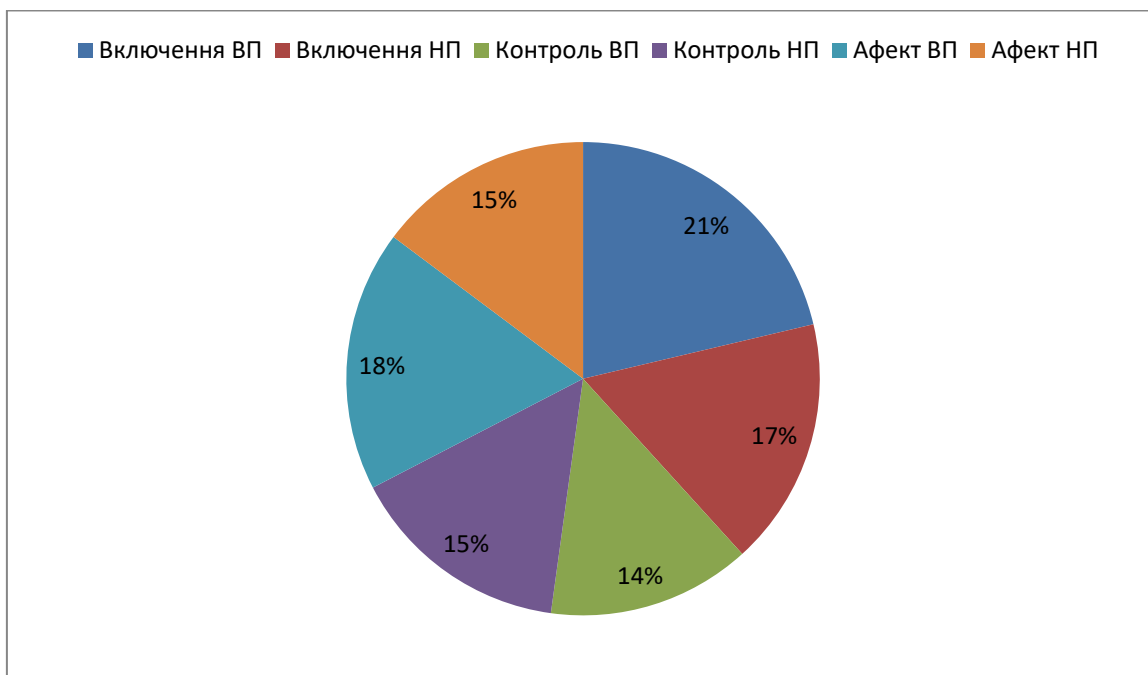

Рис. 2.2.4. Шкали потреб

Підлітки із середнім і високим рівнем агресивної поведінки проявляють потребу у включенні в групу, в прагненні, щоб оточуючі запрошували їх взяти участь у їхніх справах. За шкалою контролю підлітки із середнім рівнем агресивної поведінки більше проявляють залежність від контролю і керівництва з боку оточуючих, ніж підлітки з високим рівнем агресивної поведінки. Також за шкалою афекту, підлітки із середнім рівнем агресивної поведінки більше прагнуть до встановлення близьких і інтимних відносин з оточуючими.

За методикою діагностики спрямованості особистості Б.Басса було виявлено такі результати що 28 % респондентів мають низький рівень спрямованості на себе, середній показник 34% спрямовані на спілкування, та високий 38 % спрямовані на справу. Графічно ці результати можна зобразити наступним чином рис 2.2.5.

Рис. 2.2.5. Спрямованість особистості

Так, за даними рисунку можна сказати що низькій рівень респондентів мають агресивність, тривожність, схильність до суперництва, владність, середній рівень прагнення за будь яких умов підтримувати відносини з людьми та щира допомога людям, високий рівень особистості виконання роботи на добре, здатність відстоювати свою думку. Для порівняння отриманих результатів за кожною з зазначених методик про вплив агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки, нами було проведено кореляційний аналіз Спірмена. З метою доведення впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки, у якому залежною змінною виступала агресивність підлітків, а незалежними – на міжособистісні стосунки підлітків. Так за результатами кореляційного аналізу було виявлено наявність прямих кореляційних зв'язків на рівні значимості ($p \leq 0,01$): Згідно кореляційному аналізу, у підлітків із середнім рівнем агресивної поведінки, фізична агресія позитивно корелює зі шкалами негативізму і вербальної агресії і зі шкалою "дружелюбний тип" за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. Фізична агресія негативно корелює зі шкалою афект (виражена поведінка).

Непряма агресія позитивно корелює зі шкалами роздратування і почуття провини, також позитивна кореляція спостерігається з шкалами "підозрілий тип" і "підлеглий тип". Шкала роздратування позитивно корелює зі шкалою "підлеглий тип". Вербальна агресія позитивно корелює зі шкалою "дружелюбний тип". Почуття провини позитивно корелює зі шкалою "агресивний тип". У підлітків з високим рівнем агресивної поведінки, фізична агресія негативно корелює зі шкалами "агресивний тип", "підозрілий тип", також спостерігається кореляція зі шкалою включення (необхідну поведінку). Позитивна кореляція спостерігається з шкалами "авторитарний тип" і контроль (виражена поведінка). Непряма агресія негативно корелює зі шкалами "залежний тип", "доброзичливий тип", а також зі шкалою включення (необхідну поведінку). Непряма агресія позитивно корелює зі шкалою "егоїстичний тип". Шкали роздратування, негативізму, вербальної агресії і почуття провини не корелюють з іншими шкалами. Чим вище рівень агресивної поведінки, тим нижче потреба підлітка в бажанні подобатися, привертати увагу, бути включеним в групу і тим вище потреба в створенні і збереженні відносин з іншими людьми, за допомогою контролю і сили. В ході дослідження ми виявили типи міжособистісних відносин і види агресивної поведінки у підлітків. Основними типами міжособистісних відносин, є доброзичливий і альтруїстичний тип. Найвищі значення за шкалами агресивної поведінки: фізична агресія, вербальна агресія, а також роздратування і почуття провини. Також було з'ясовано, що підлітки із середнім рівнем агресивної поведінки, спрямовані на встановлення близьких відносин з оточуючими, включення в групу, але потребують контролю і керівництві з боку. Підлітки з більш високим рівнем агресивної поведінки не націлені на включення в групу, але потребують застосування контролю і сили для створення відносин з оточуючими.

2.3. Практичні рекомендації підлітків щодо агресивної поведінки на міжособистісні стосунки

Найважливішою умовою ефективної соціалізації та попередження становлення агресивних форм поведінки є розвиток мотивації прихильності, за допомогою якої дитина навчається бажати інтересу, уваги і схвалення оточуючих, і в першу чергу - власних батьків. В якості вторинного підкріплення прихильність потім може обумовлювати пристосування дитини до соціальним вимогам і заборонам. У зв'язку з цим слід повторити, що важливою умовою розвитку агресії є не тільки соціальне навчання, але і фрустрація, що виникає при відсутності батьківської любові і при постійному застосуванні покарань з боку або одного, або обох батьків.

Ігнорування актів агресивної поведінки як спосіб попередження і «зняття» агресії викликає сумнів і навіть насторожує. Звичайний психолого-педагогічний досвід, практика психологічного консультування і деякі спеціальні дослідження показують, що ігнорування актів підліткової агресії загрожує небезпечними наслідками і може вести до подальшої ескалації агресивної поведінки, перетворення його в звичну форму поведінки особистості.

Очевидно, це пов'язано з тим, що якщо батьками проігноровані акти агресії дитини, то в силу замкнутості його кола спілкування на сім'ю, воно дійсно залишиться не підкріпленим. Якщо ж батьки ігнорують акти агресії підлітка, то воно не обов'язково залишається непідкріпленим, так як коло спілкування підлітка вже не обмежується родиною - підкріплення може бути знайдено на стороні. В тому числі, наприклад, і у вигляді схвалення однолітками агресії проти «неправильних (не справедливо) дій батьків».

А, крім того, в силу вираженої в підлітковому віці тенденції, поведінкової особливості - пробувати соціальні норми і правила «на міцність» і через це визначати межі допустимого в своїй поведінці, - відсутність реакції дорослих на акти агресивної поведінки вже саме по собі може стати позитивним підкріпленням агресії. Активне покарання також розглядається в якості способу гальмування і

корекції агресивної поведінки. Однак загальмовані таким способом агресивні реакції не обов'язково зникнуть зовсім і можуть проявитися в ситуаціях, де загроза покарання слабкіше. Виходячи з того, що розвиток дитини здійснюється в діяльності, а підліток прагне до твердження себе, своєї позиції, як дорослий, серед дорослих, то необхідно забезпечити включення підлітка в таку діяльність, яка лежить в сфері інтересів дорослих, але в той же час створює можливості підлітку реалізувати і затвердити себе на рівні дорослих.

Д.І.Фельдштейн виділив соціально визнану і соціально схвалювану діяльність. Психологічний сенс цієї діяльності полягає для підлітка в тому, що беручи участь в ній, він фактично залучається до справ суспільства, займає в ньому певне місце і утримує свою нову соціальну позицію серед дорослих і однолітків. У процесі цієї діяльності підліток визнається дорослими, як рівноправний член суспільства. Це створює оптимальні умови і для реалізації його потреб. Така діяльність надає підлітку можливість розвитку його самосвідомості, формує норми його життєдіяльності. Але методи і принципи такої діяльності вимагають значного коректування при включенні в неї підлітків, що відрізняються підвищеною агресивністю.

Перш за все необхідна організація системи розгорненої діяльності, що створює жорсткі умови і певний порядок дій і постійний контроль. За умови послідовності, поступовості залучення агресивних підлітків до різних видів соціально визнаної діяльності - трудовий, спортивної, художньої, організаторської і інших, - важливо дотримувати принципи суспільної оцінки, спадкоємності, чіткої побудови цієї діяльності. Виховно-профілактична діяльність не може обмежуватися лише заходами індивідуального впливу і корекції, застосовуваними безпосередньо до неповнолітнього. Соціального оздоровлення і соціально - педагогічної корекції вимагає несприятливе середовище, що викликає соціальну дезадаптацію неповнолітнього.

Профілактика та попередження агресивної поведінки неповнолітніх стає не тільки соціально значущою, але і психологічно необхідною. Проблема підвищення

ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватися в наступних основних напрямках:

- виявлення несприятливих факторів і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які обумовлюють відхилення в розвитку особистості неповнолітніх і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дезадаптуючих впливів;
- своєчасна діагностика асоціальних відхилень у поведінці неповнолітніх і здійснення диференційованого підходу у виборі виховно-профілактичних засобів психолого-педагогічної корекції відхилень у поведінці.

Звідси виникає необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого - педагогічних чинників, що обумовлюють соціальні відхилення в поведінці неповнолітніх, з урахуванням яких повинна будуватися і здійснюватися виховно-профілактична робота щодо попередження цих відхилень. Раннє виявлення поведінкових проблем у підлітків, системний аналіз характеру їх виникнення і адекватна виховно-корекційна робота дають шанс запобігти десоціалізацію підлітків.

Несвоєчасне виявлення початкових ознак відхиляється і проблеми у вихованні, що перешкоджають розвитку дитини, приводить до швидкого переходу відхилень в хронічні порушення поведінки. Таким чином, для профілактики агресивної поведінки необхідно навчити підлітків навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, вміння знаходити альтернативні мирні шляхи вирішення конфліктів.

Велику важливість також мають навички спільної роботи. Провідна роль у попередженні та корекції агресивності у дітей та підлітків належить родині, батькам. Однак велике значення і педагогів, і, зрозуміло, психологів. Можна сформулювати ряд пропозицій з виховної та психокорекційної роботи з підлітковою агресивністю:

- завдання формування у підлітків соціально-адаптивної та морально-зрілої особистості ускладнюються необхідністю подолання почуття невпевненості, корекції самооцінки, підтримки почуття самоповаги;
- одним з ефективних засобів підвищення самоповаги учнів є індивідуальні бесіди з ними психолога за результатами проведеної психодіагностики, в процесі

якої обговорюються їх індивідуальні особливості, вміння використовувати свої сильні сторони і долати існуючі проблеми. Вже сама увага до особистості учня служить цілям психологічної реабілітації;

- індивідуальна робота педагога-психолога з підлітками є однією з основних форм корекції протестної поведінки, оскільки дозволяє виявити причини агресивності, встановити контакт, викликати почуття довіри і застосовувати елементи раціональної терапії, навчити способам психологічно грамотного вираження агресивних почуттів;

- групова робота з агресивними підлітками повинна бути орієнтована на відновлення психічної цілісності особистості за допомогою нормалізації її міжособистісних відносин в групі, в сім'ї, в спілкуванні з педагогами;

- виявлення підлітків з агресивними формами поведінки і визначення основних причин такої поведінки повинні обговорюватися спільно психологом, майстром і класним керівником, щоб виробити адекватні виховні стратегії і продумати способи перекладу агресії в соціально прийнятну активність: спортивні та інші змагання, молодіжні загони гуманітарного призначення (пошукові, відновлення храмів та архітектурних пам'яток, охорона природи і т.д.);

- особливе місце повинна займати робота психолога з батьками учнів: роз'яснення ролі сімейних взаємин і методів виховання у виникненні агресивних реакцій і протестної поведінки, зокрема, впливу на цей тип поведінки фізичних покарань, придушення самостійності підлітків і переважання авторитарних методів виховання;

- необхідно соціально-психологічне просвітництво батьків з метою підвищення їх психолого-педагогічної компетентності та роз'яснення важливості психологічної допомоги у вирішенні конфліктів з підлітками.

Висновок до другого розділу

При проведенні експериментального дослідження нами було виконано ряд завдань:

1. Здійснено підбір методичного інструментарію, серед яких було обрано такі методики як опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки, методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, опитувальник міжособистісних відносин (ОМВ), діагностика спрямованості особистості Б.Басса . Також було розроблено структуру проведення емпіричного дослідження, сформовано вибірку, визначено мету та завдання дослідження, а також здійснення вибір критерію Спірмена. Після цього було проведено експеримент.

2. Зійснено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів дослідження, відповідно до яких було виявлено, найбільш високі результати були отримані за шкалами вербальної, фізичної агресії, а також за шкалою почуття провини. Найнижчі результати були отримані за шкалами негативізму і непрямой агресії, підлітки із середнім рівнем агресивної поведінки, спрямовані на встановлення близьких відносин з оточуючими, включення в групу, але потребують контролю і керівництві з боку. Підлітки з більш високим рівнем агресивної поведінки не націлені на включення в групу, але потребують застосування контролю і сили для створення відносин з оточуючими.

3. Розроблено практичні рекомендації відповідно до отриманих результатів дослідження щодо зниження агресивності підліткам, батькам та вчителям.

ВИСНОВКИ

У даній дипломній роботі шляхом аналізу літератури та проведення емпіричного дослідження було присвячено проблемі агресивної поведінки і особливостям міжособистісних стосунків в підлітковому віці, відповідно до чого було зроблено наступні висновки:

1. Виявлено що агресивна поведінка підлітків залежить від того, чи стикаються вони з жорсткістю вдома. Насильство і агресія можуть приймати форму психологічного і фізичного впливу. Психологічна травма, як правило, буває викликана додержанням батьківських почуттів, залякуванням, критикою і байдужістю. Все це є передумовами для виникнення у підлітків агресивної поведінки.

2. Було здійснено підбір методичного інструментарію для проведення емпіричного дослідження впливу агресивної поведінки підлітків на міжособистісні стосунки, та розроблено структуру організації емпіричного дослідження. Також було сформовано вибірку та здійснено кореляційний аналіз Спірмена.

3. Здійснено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів емпіричного дослідження. Було виявлено, найбільш високі результати були отримані за шкалами вербальної, фізичної агресії, а також за шкалою почуття провини. Найнижчі результати були отримані за шкалами негативізму і непрямой агресії, підлітки із середнім рівнем агресивної поведінки, спрямовані на встановлення близьких відносин з оточуючими, включення в групу, але потребують контролю і керівництва з боку.

Підлітки з більш високим рівнем агресивної поведінки не націлені на включення в групу, але потребують застосування контролю і сили для створення відносин з оточуючими.

4. Здійснено розробку практичних рекомендацій для вчителів, батьків, а також підлітків з прояву агресивності з метою зниження агресивності підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Берковіц Л. Агресія: причини, наслідки, контроль. - СПб.: Прайм-Еврознак, 2014. - 512 с.
2. Бісалієв Р.В., Кубекова А.С., Сарафразі Т.Т. Психологічні аспекти агресії і агресивної поведінки: сучасний стан // Сучасні проблеми науки та освіти. - 2014. - №2. - С. 1-7.
3. Берон Р., Річардсон Д. Агресія. - СПб: Пітер, 2015. - 352 с.
4. Гогіцаєва О. У. Динаміка міжособистісних відносин підлітків // Вектор науки ТГУ. - 2014. - №4. - С. 37-41.
5. Жажіна О.С. Діагностика стадій міжособистісних відносин підлітків у навчальній групі // Вісник Самарської гуманітарної академії. - 2012. - №1. - С. 41-53.
6. Ільїн Є.П. Психологія агресивної поведінки. - СПб.: Пітер, 2014. - 368 с.
7. Ільїн Є.П. Психологія спілкування і міжособистісних відносин. - СПб.: Пітер, 2015. - 576 с.
8. Кон І.С. Психологія старшокласника. - М.: Просвещение, 1982. [Електронний ресурс] // URL: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000020/st015.shtml> (дата звернення: 27.04.17).
9. копів А.С. Агресивна поведінка підлітків // Монографія. - Саратов: "Слово", 2015. - 109 с.
10. Кутєєва Е.Н. Психобіографічний дослідження просторово-часових характеристик міжособистісних відносин підлітків // Вісник Ленінградського державного університету ім. А.С. Пушкіна. - 2015. - №4. - С. 90-101.
11. Левандівська Л.В. Психолого-педагогічна корекція агресивної поведінки в старшому підлітковому віці // Концепт. - 2015. - №1. - С. 1-6.
12. Маняпова Є.В. Характеристика основних шляхів і методів корекції агресивної поведінки підлітків // Педагогічна освіта в Росії. - 2010. - №2. - С. 160-167.
13. Меднікова А.А. Особливості структури комунікативних здібностей старших підлітків // Вісник ТГПУ. - 2015 - №2. - С. 120-123.

14. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. [Електронний ресурс]. URL: http://psylab.info//Методика_диагностики_межличностных_отношений_Лірі (дата звернення: 03.04.17).
15. Невінчаний С.В. Поняття агресивної поведінки в сучасній психології // Наука і сучасність. - 2011. - №10. - с. 301-309.
16. Нурмухаметова І.Ф., Галяутдінова С.І. Розуміння агресивності і вікова динаміка її проявів // Вісник Башкирського університету. - 2014. - №14. - С. 1326-1329.
17. Опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки. [Електронний ресурс]. URL: http://psylab.info/Опросник_уровня_агрессивности_Басса_-_Дарки .
18. Опитувальник міжособистісних відносин (Адаптація А.А. Рукавишников). [Електронний ресурс]. URL: http://psylab.info/Опросник_межличностных_відносин .
19. Павлова М.М. Педагогічні умови корекції агресивної поведінки дітей: автореферат ... канд. педагогічних наук: 13.00.01. Якутськ, 2016. - 27 с.
20. Психологія міжособистісних відносин [Електронний ресурс] // URL: <https://psyera.ru/2811/psihologiya-mezhlichnostnyh-otnosheniy> (дата звернення: 23.04.17).
21. Реан А.А. Психологія особистості. - СПб: Пітер, 2013. - 288 с.
22. Реан А.А. Сім'я як фактор профілактики та ризику віктимної поведінки // Національний психологічний журнал. - 2015 - №17 - С. 3-8.
23. Семенюк Л.М. Хрестоматія з вікової психології: Москва: Інститут практичної психології, 1996. - 304 с. [Електронний ресурс] // URL: http://pedlib.ru/Books/1/0374/1_0374-1.shtml (дата звернення: 03.05.17).
24. Семенюк Л.М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків і умови його корекції // Навчальний посібник [Електронний ресурс]. URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-200190.html> .
25. Сербіна Л.Ф. Особливості агресивної поведінки підлітків // Вісник Ленінградського державного університету ім. А.С. Пушкіна. - 2011. - №4. - с. 98-106.
26. Суботіна Н.Д. Природні і соціальні складові агресії // Гуманітарний вектор. - 2015. - №4. - с. 88-99.

27. Тропина Л.Б. Психолого-педагогічна корекція агресивної поведінки старших підлітків // Концепт. - 2015 - №8. - С. 1-5.
28. Циренов В.Ц. Агресивна поведінка молоді як соціально-педагогічна проблема // Вісник Бурятського державного університету. - 2015. - с. 49-53.
29. Шаміонов Р.М. Психологія соціальної поведінки особистості: Учеб. посібник. - Саратов: Видавничий центр "Наука", 2009. - 186 с.
30. Шестакова О.Г., Дорфман Л.Я. Агресивна поведінка та агресивність особистості // Освіта і наука. - 2014. - №7. - с. 51-66.
31. Семенюк Л.М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків і умови його корекції. Москва, 1996.
32. Фельдштейн Д.І. Психологія сучасного підлітка М.: Педагогіка, 1988.
33. Спрямованість особистості Б.Басса. <https://fspo.udpu.edu.ua/metodyka-diahnostyky-spriamovanosti/>.
34. Семенюк Л. М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків і умови його корекції / Л. М. Семенюк. - М. : ТЦСфера, 2006. - 96 с.
35. Бандура А. Підліткова агресія / А. Бандура, Р. Уолтерс –М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 509 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Опитувальник рівня агресивності» Басса-Дарки

Опитувальник Басса - Дарки складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" або "ні". Відповідно до інструкції він ставить знак "плюс", якщо згоден з твердженням, і знак "мінус", якщо не згоден.

Тест опитувача

1. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді пліткують про людей, яких не люблю.
3. Я легко драбуюся, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по - хорошому, я не виконаю.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені траплялося обдурити кого –небудь, я відчував болісні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
10. Я ніколи не драбуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене кілька більш дружньо, ніж я очікував.
15. Я часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто –небудь першим вдарить мене, я не відповім йому.
18. Коли я драбуюся, я ляскаю дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хто - то уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди корчачь з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня я бачу кого –небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно переводять вас, варті того, щоб їх "кляцнули по носі".
34. Я ніколи не буваю похмури́м від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хто - то виводить мене з себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильним" виразам.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось –небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по - моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по - справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям".
46. Якщо хто –небудь дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити кого –небудь.
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що –небудь приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я б'юся не рідше ніж і не частіше, ніж інші.
56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав ліпшу мені під руку річ і ламав її.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя надходить зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я лаюся тільки зі злості.
61. Коли я роблю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо він того заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь - за дрібниць.
70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розлютити або образити мене.
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці я часто підвищую голос.
74. Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджуся з чим - або, ніж стану сперечатися.

Обробка результатів:

При складанні опитувальника автори користувалися наступними принципами:

- 1) питання може відноситися тільки до однієї форми агресії;
- 2) питання формулюються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на питання.

Відповіді оцінюються по восьми шкалах у такий спосіб

1. Фізична агресія:

- да = 1, немає = 0: 1, 25, 31, 41, 48, 55, 62, 68;
- немає = 1, да = 0: 9 і 7.

2. Непряма агресія:

- да = 1, немає = 0: 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63;
- немає = 1, да = 0: 26, 49.

3. Роздратування:

• да = 1, немає = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;

• немає = 1, да = 0: 11, 35, 69

4. Негативізм:

• да = 1, немає = 0: 4, 12, 20, 28;

• немає = 1, да = 0: 36.

5. Образа: да = 1, немає = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.

6. Підозрілість:

• да = 1, немає = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;

• да = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

7. Вербальна агресія:

• да = 1, немає = 0: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73;

• да = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

8. Почуття провини: да = 1, немає = 0: 5, 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості включає в себе 5 - ю і 6 - ю шкали, а індекс агресивності (прямий або мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7 - ю. Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 . Норма ворожості дорівнює 6, $5-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

Тест міжособистісних відносинах Лірі

Інструкція

"Вам будуть представлені судження, що стосуються характеру людини, його взаємин з оточуючими людьми. Уважно прочитайте кожне судження і оцініть, чи відповідає вона Вашому уявленню про себе.

Поставте на бланку відповідей знак " + "проти номерів тих визначень, які відповідають Вашому уявленню про себе, і знак" - " проти номерів тих тверджень, які не відповідають Вашому уявленню про себе. Намагайтеся бути щирим. Якщо немає повної впевненості, знак " + " не ставте.

Після оцінювання свого реального "Я" знову прочитайте всі судження і відмітьте ті з них, які відповідають Вашому уявленню про те, яким Вам, на Вашу думку, слід було б бути в ідеалі". Якщо необхідно оцінити особистість когось іншого, то дається додаткова інструкція: "Таким же чином, як і в перших двох варіантах, дайте оцінку особистості Вашого начальника (колеги, підлеглого: 1. "Мій начальник, такий, який він є насправді"; 2. "Мій ідеал начальника)". Методика може бути представлена респонденту або списком (за алфавітом або у випадковому порядку), або на окремих картках. Йому пропонується вказати ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, відносяться до іншої людини або його ідеалу.

Текст опитувальника

Інструкція: Вам пропонується список характеристик. Слід уважно прочитати кожен і вирішити, чи відповідає вона вашому уявленню про себе. Якщо відповідає, то позначте її у протоколі хрестиком, якщо не відповідає - нічого не ставте. Якщо немає повної впевненості, хрестик не ставте. Намагайтеся бути щирими.

1. Інші думають про нього прихильно
2. Справляє враження на оточуючих
3. Уміє розпоряджатися, наказувати
4. Уміє наполягти на своєму
5. Володіє почуттям гідності
6. Незалежний
7. Здатний сам подбати про себе
8. Може проявляти байдужість
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Здатний проявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підкоряється
20. Поступливий
21. Вдячний
22. Захоплюється, схильний до наслідування

23. Поважний
24. Шукає схвалення
25. Здатний до співпраці, взаємодопомоги
26. Прагне ужитися з іншими
27. Приязний, доброзичливий
28. Уважний, ласкавий
29. Делікатний
30. Підбадьорюючий
31. Чуйний на заклики про допомогу
32. Безкорисливий
33. Здатний викликати захоплення
34. Користується в інших повагою
35. Володіє талантом керівника
36. Любить відповідальність
37. Впевнений в собі
38. Самовпевнений, напористий
39. Діловий, практичний
40. Любить змагатися
41. Стійкий, наполегливий, де треба
42. Невблаганний, але неупереджений
43. Дратівливий
44. Відкритий, прямолінійний
45. Не терпить, щоб їм командували
46. Скептичний
47. На нього важко справити враження
48. Образливий, делікатне
49. Легко бентежить
50. Невпевнений у собі
51. Поступливий
52. Скромний
53. Часто вдається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний в обходженні
58. Дорожить думкою оточуючих
59. Товариська, уживчивий
60. Добросердечний
61. Добрий, вселяє впевненість
62. Ніжний, м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших

64. Безкорисливий, щедрий
65. Любить давати поради
66. Справляє враження значного людини
67. Начальственно наказовий
68. Владний
69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий, розважливий
73. Нетерпимий до помилок інших
74. Корисливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний
77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає свої образи
81. Самобичующийся
82. Сором'язливий
83. Безініціативний
84. Лагідний
85. Залежна, несаможиттєва
86. Любить підкорятися
87. Надає іншим приймати рішення
88. Легко потрапляє в халепу
89. Легко піддається впливу друзів
90. Готовий довіритися будь-кому
91. Схильний призначати до всіх без розбору
92. Всім симпатизує
93. Прощає всі
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний, терпимий до недоліків
96. Прагне протегувати
97. Прагне до успіху
98. Чекає захоплення від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Сноб, судить про людей лише за рангом і достатку
102. Марнославний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий

105. Уїдлиий, глузливий
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужий, байдужий
109. Злопам'ятний
110. Проїнятий духом протиріччя
111. Впертий
112. Недовірливий, підозрілий
113. Боязкий
114. Сором'язливий
115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися
116. М'якотілий
117. Майже ніколи нікому не заперечує
118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікали
120. Надмірно довірливий
121. Прагне знайти розташування кожного
122. З усіма погоджується
123. Завжди доброзичливий
124. Любить всіх
125. Дуже поблажливий до оточуючих
126. Намагається утішити кожного
127. Піклується про інших на шкоду собі
128. Псує людей надмірною добротою

Обробка результатів

На першому етапі обробки даних проводиться підрахунок балів за кожною октанте з допомогою ключа до опитувальником.

Ключ

1. **Авторитарний:** 1 - 4, 33 - 36, 65 - 68, 97 - 100.
2. **Егоїстичний:** 5 - 8, 37 - 40, 69 - 72, 101 - 104.
3. **Агресивний:** 9 - 12, 41 - 44, 73 - 76, 105 - 108.
4. **Підозрілий:** 13 - 16, 45 - 48, 77 - 80, 109 - 112.
5. **Підпорядковується:** 17 - 20, 49 - 52, 81 - 84, 113 - 116.
6. **Залежний:** 21 - 24, 53 - 56, 85 - 88, 117 - 120.
7. **Доброзичливий:** 25 - 28, 57 - 60, 89 - 92, 121 - 124.
8. **Альтруїстична:** 29 - 32, 61 - 64, 93 - 96, 125 - 128.

На другому етапі отримані бали переносяться на діаграму, при цьому відстань від центру круга відповідає числу балів по даній октанте (мінімальне значення - 0, максимальна - 16). Кінці таких векторів з'єднуються і утворюють профіль, що відображає уявлення про особистість цієї людини. Окреслений простір заштриховувати. Для кожного подання будується окрема діаграма, на якій воно характеризується за вираженості ознак кожною октанте.

Опитувальник міжособистісних відносин

Інструкція

Уважно прочитайте судження опитувальника. Варіанти відповідей за всіма судженнями подано на спеціальному бланку для відповідей. Якщо Ви вважаєте, що судження правильне та відповідає Вашому уявленню про себе та інших людей, то в бланку для відповідей напроти номера судження відмітьте ступінь Вашої згоди з ним, використовуючи запропоновану шкалу: 1 – звичайно; 2 – часто; 3 – іноді; 4 – випадково; 5 – рідко; 6 – ніколи”.

Текст опитувальника

1. Стремлюсьбытьвместесовсеми.
2. Предоставляю другим решатьвопрос о том, что необходимобудетсделать.
3. Становлюсь членом различныхгрупп.
4. Стремлюсьиметьблизкиеотношения с остальными членами групп.
5. Когдапредставляется случай, я склонен стать членом интересныхорганизаций.
6. Допускаю, чтобыдругиеоказывалисильноевлияние на мою деятельность.
7. Стремлюсьвлисться в неформальнуюобщественнуюдеятельность.
8. Стремлюсьиметьблизкие и сердечныеотношения с другими.
9. Стремлюсьзадействовать других в своих планах.
10. Позволяю другим судить о своейдеятельности.
11. Стараюсь бытьсреди людей.
12. Стремлюсьустанавливать с другими близкие и сердечныеотношения.
13. Имеюсклонностьприсоединяться к остальным всякий раз, когдаделаетсячто-тосовместно.
14. Легко подчиняюсь другим.
15. Стараюсь избегатьодиночества.
16. Стремлюсьприниматьучастие в совместныхмероприятиях.
17. Стремлюсьотноситься к другим přátельски.
18. Предоставляю другим решатьвопрос о том, что необходимобудетсделать.
19. Моеличноеотношение к окружающим – холодное и безразличное.
20. Предоставляю другим руководить ходом события.
21. Стремлюсьиметьблизкиеотношения с другими.
22. Допускаю, чтобыдругиеоказывалисильноевлияние на мою деятельность.
23. Стремлюсьприобрестиблизкие и сердечныеотношения с другими.
24. Позволяю другим судить о том, что я делаю.
25. С другими веду себя холодно и безразлично.
26. Легко подчиняюсь другим.
27. Стремлюсьиметьблизкие и сердечныеотношения с другими.
28. Люблю, когдадругиеприглашаютменяучаствовать в чем-нибудь.
29. Мне нравится, когдаостальные люди относятсяко мне непосредственно и сердечно.
30. Стремлюсьоказыватьсильноевлияние на деятельность других.
31. Мне нравится, когдадругиеприглашаютменяучаствовать в своейдеятельности.
32. Мне нравится, когдадругиеотносятсяко мне непосредственно.
33. В обществе других стремлюсьруководить ходом событий.
34. Мне нравится, когдадругиеподключаютменя к своейдеятельности.
35. Мне нравится, когдадругиеведутсебясомной холодно и сдержанно.
36. Стремлюсь, чтобыостальные поступали так, как я хочу.
37. Мне нравится, когдадругиеприглашаютменяпринятьучастие в их дебатах (дискуссиях).
38. Я люблю, когдадругиеотносятсяко мне по-приятельски.
39. Мне нравится, когдадругиеприглашаютменяпринятьучастие в ихдеятельности.
40. Мне нравится, когдаокружающиеотносятсяко мне сдержанно.
41. В обществе стараюсь игратьглавенствующую роль.
42. Мне нравится, когдадругиеприглашаютменяучаствовать в чем-нибудь.

43. Мне нравится, когда другие относятся ко мне непосредственно.
44. Стремлюсь, чтобы другие делали то, что я хочу.
45. Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в своей деятельности.
46. Мне нравится, когда другие относятся ко мне холодно и сдержанно.
47. Стремлюсь сильно влиять на деятельность других.
48. Мне нравится, когда другие подключают меня к своей деятельности.
49. Мне нравится, когда люди относятся ко мне непосредственно и сердечно.
50. В обществе стараюсь руководить ходом событий.
51. Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в их деятельности.
52. Мне нравится, когда ко мне относятся сдержанно.
53. Стараюсь, чтобы остальные делали то, что я хочу.
54. В обществе руковожу ходом событий.

При інтерпретації результатів слід зважати на значення отриманих досліджуваних балів, які можуть коливатись у межах від 0 до 9:

- 0-1 – екстремально низькі бали;
- 2-3 – низькі бали;
- 4-5 – межові бали;
- 6-7 – високі бали;
- 8-9 – екстремально низькі бали.

Спрямованість особистості Б. Басса

Інструкція для випробуваного

Опитувальний лист складається з 27 пунктів. По кожному з них можливі три варіанти відповіді: "а", "б", "в". З відповідей на кожен з пунктів виберіть той, який найкраще виражає вашу точку зору з даного питання. Можливо, що якісь - то варіанти відповідей здадуться вам рівноцінними. Проте ми просимо вас відібрати тільки один з них, а саме той, який найбільшою мірою відповідає вашій думці і найбільше цінний для вас. Букву, якою позначена відповідь ("а", "б", "в"), напишіть на аркуші для запису відповідей поруч із номером відповідного пункту (від I до 27) під рубрикою "Найбільше". Потім по кожному пункту виберіть відповідь, який най далі відстоїть від вашої точки зору, найменш для вас цінний. Букву, якою позначена ця відповідь, знову напишіть на аркуші для запису відповідей з номером відповідного пункту, в стовпці під рубрикою "Найменше". Таким чином, для відповіді на кожне питання ви використовуєте дві букви, які й запишіть у відповідні стовпці. Решта відповідей ніде не записуються.

ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ

1. Найбільше задоволення я отримую:
 - а) від схвалення моєї роботи;
 - б) від свідомості того, що робота зроблена добре;
 - в) від свідомості того, що мене оточують друзі.
2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути:
 - а) тренером, який розробляє тактику гри;
 - б) відомим гравцем;
 - в) обраним капітаном команди.
3. По - моему, кращим педагогом є той, хто:
 - а) проявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід;
 - б) викликає інтерес до предмету, так що учні із задоволенням поглиблюють свої знання в цьому предметі;
 - в) створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться висловити свою думку.
4. Мені подобається, коли люди:
 - а) радіють виконану роботу;
 - б) із задоволенням працюють в колективі;
 - в) прагнуть виконати свою роботу краще за інших.
5. Я хотів би, щоб мої друзі:
 - а) були чуйні і допомагали людям, коли для цього є можливість;
 - б) були вірні й віддані мені;
 - в) були розумними і цікавими людьми.
6. Кращими друзями я вважаю тих:
 - а) з ким складаються хороші взаємини;
 - б) на кого завжди можна покластися;
 - в) хто може багато чого досягти в житті.
7. Найбільше я не люблю:
 - а) коли у мене що - щось не виходить;
 - б) коли псуються стосунки з товаришами;
 - в) коли мене критикують.
8. По - моему, найгірше, коли педагог:
 - а) не приховує, що деякі учні йому не симпатичні, насміхається і жартує над ними;
 - б) викликає дух суперництва в колективі;

- в) недостатньо добре знає предмет, який викладає.
9. У дитинстві мені найбільше подобалося:
- а) проводити час з друзями;
 - б) відчуття виконаних справ;
 - в) коли мене за що –небудь хвалили.
10. Я б хотів бути схожим на тих, хто:
- а) домогся успіху в житті;
 - б) по - справжньому захоплений своєю справою;
 - в) відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.
11. У першу чергу школа повинна:
- а) навчити вирішувати завдання, які ставить життя;
 - б) розвивати насамперед індивідуальні здібності учня;
 - в) виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.
12. Якби у мене було більше вільного часу, то найохочіше я використав би його:
- а) для спілкування з друзями;
 - б) для відпочинку і розваг;
 - в) для своїх улюблених справ і самоосвіти.
13. Найбільших успіхів я добиваюся, коли:
- а) працюю з людьми, які мені симпатичні;
 - б) у мене цікава робота;
 - в) мої зусилля добре винагороджуються.
14. Я люблю, коли:
- а) інші люди мене цінують;
 - б) відчуваю задоволення від добре виконаної роботи;
 - в) приємно проводжу час з друзями.
15. Якби про мене вирішили написати в газеті, мені б хотілося, щоб:
- а) розповіли про будь - якому цікавій справі, пов'язаному з навчанням, роботою, спортом і т.п., в якому мені довелося брати участь;
 - б) написали про мою діяльність;
 - в) обов'язково розповіли про колектив, в якому я працюю.
16. Найкраще я вчуся, якщо викладач:
- а) має до мене індивідуальний підхід;
 - б) зуміє викликати у мене інтерес до предмета;
 - в) влаштовує колективні обговорення досліджуваних проблем.
17. Для мене немає нічого гіршого, ніж
- а) образа особистої гідності;
 - б) невдача при виконанні важливої справи;
 - в) втрата друзів.
18. Найбільше я ціную:
- а) успіх;
 - б) можливості доброї спільної роботи;
 - в) здоровий практичний розум і кмітливість.
19. Я не люблю людей, які:
- а) вважають себе гірше інших;
 - б) часто сваряться і конфліктують;
 - в) заперечують проти всього нового.
20. Приємно, коли:
- а) працюєш над важливим для всіх справою;
 - б) маєш багато друзів;
 - в) викликаєш захоплення і всім подобаєшся.
21. По - моєму, в першу чергу керівник повинен бути:
- а) доступним;

- б) авторитетним;
- в) вимогливим.

22. У вільний час я залюбки прочитав би книги:

- а) про те, як заводити друзів і підтримувати добрі стосунки з людьми;
- б) про життя знаменитих і цікавих людей;
- в) про останні досягнення науки і техніки.

23. Якби у мене були здібності до музики, я вважав за краще б бути:

- а) диригентом;
- б) композитором;
- в) солістом.

24. Мені б хотілося:

- а) придумати цікавий конкурс;
- б) перемогти в конкурсі;
- в) організувати конкурс і керувати ним.

25. Для мене найважливіше знати:

- а) що я хочу зробити;
- б) як досягти мети;
- в) як організувати людей для досягнення мети.

26. Людина повинна прагнути до того, щоб:

- а) інші були задоволені ним;
- б) головним чином виконати своє завдання;
- в) його не потрібно було дорікати за виконану роботу.

27. Найкраще я відпочиваю у вільний час:

- а) в спілкуванні з друзями;
- б) переглядаючи розважальні фільми;
- в) займаючись своєю улюбленою справою.

Методика Басса-Дарки

№	Фізичнаагресія	Непрямаагресія	Роздратування	Негативізм	Вербальнаагресія	Почуттяпровини
1	7	5	3	5	6	6
2	4	3	3	4	6	5
3	6	4	3	3	7	6
4	5	4	4	4	6	5
5	5	2	3	5	6	5
6	4	4	4	2	6	6
7	4	4	5	4	5	8
9	5	3	2	3	5	9
10	7	3	3	2	6	6
12	3	6	5	2	7	9
13	5	6	4	3	5	9
14	5	4	4	4	5	4
15	3	3	1	1	5	3
16	4	3	3	1	6	6
17	4	4	7	2	3	3
18	6	3	3	0	4	4
19	6	4	5	2	8	6
20	4	1	2	3	6	6
21	4	2	0	1	1	3
22	3	3	6	2	6	4
23	5	3	4	3	5	6
24	3	5	3	1	7	7
25	4	4	3	3	7	6
26	6	3	3	4	6	5
27	6	2	4	2	7	7
28	6	4	3	2	8	5
29	4	2	4	2	7	7
30	5	1	5	2	6	6
31	3	4	3	4	7	7
32	4	3	3	3	8	4
33	5	4	5	2	7	8
35	6	4	4	2	9	9
36	6	1	4	1	5	4
37	5	2	2	4	6	5
38	6	1	3	3	7	6
39	6	3	7	2	8	7
40	6	4	4	3	6	6
Зар.	4.5	3.4	3.6	2.6	5.7	5.9

Тест міжособистісних відносинах Лірі

№	Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий	Підпорядкований	Залежний	Доброзичливий	Альтруїстичний
1	7	3	6	3	10	10	12	10
2	8	7	6	1	5	6	11	10
3	9	9	8	5	4	10	12	11
4	7	7	6	3	9	8	10	12
5	11	7	4	5	4	7	10	13
6	8	5	5	5	8	9	9	10
7	11	12	9	8	10	10	10	12
9	8	8	7	2	7	7	10	9
10	8	7	6	1	6	4	11	8
11	11	4	6	10	10	8	10	13
12	10	6	7	6	8	7	10	11
14	7	8	5	10	6	7	11	10
15	12	10	7	1	10	12	12	11
16	10	8	7	5	8	8	10	11
17	8	7	7	6	7	9	9	13
19	7	5	6	7	5	6	10	11
20	8	6	4	3	6	9	13	10
21	9	5	5	2	7	7	12	9
22	7	5	3	2	5	8	11	9
23	8	7	8	1	5	9	10	9
24	6	7	6	1	7	7	9	11
25	11	6	7	5	6	6	9	13
26	9	5	8	4	6	8	11	12
27	8	6	5	5	5	10	13	9
28	8	6	6	3	7	8	12	9
29	6	8	4	4	8	6	9	10
30	11	6	6	5	7	11	10	11
31	8	6	7	6	6	9	10	9
32	9	7	8	5	7	8	12	12
33	8	8	4	4	8	7	11	13
34	7	8	5	5	5	7	8	11
35	9	6	6	3	7	5	9	12
36	9	6	6	4	5	8	10	11
37	10	7	7	6	6	9	9	9
38	11	7	6	5	6	10	10	10
39	9	8	5	3	8	8	8	13
40	8	7	4	5	7	7	7	10
Заг.	8.4	6.7	6	4.2	6.7	7.9	10.3	10.8

Опитувальник міжособистісних відносин

№	Включення ВП	Включення НП	Всього	Контроль ВП	Контроль НП	Всього	Афект ВП	Афект НП	Всього
1	5	6	11	2	3	5	4	3	7
2	5	3	8	4	4	8	5	6	11
3	6	8	14	4	5	9	3	1	4
4	6	3	9	2	3	5	5	7	12
6	4	7	11	3	3	6	4	3	7
7	4	2	6	9	3	12	5	5	10
8	9	4	13	3	5	8	5	3	8
9	4	6	10	3	3	6	4	5	9
10	5	3	8	1	3	4	4	5	9
11	5	2	7	2	6	8	7	5	12
12	1	5	6	3	4	7	3	4	7
14	7	2	9	2	5	7	3	4	7
15	4	7	11	4	3	7	9	3	12
16	5	6	11	2	5	7	4	4	8
17	6	4	10	6	9	15	3	4	7
18	5	6	11	3	4	7	4	4	8
19	7	5	12	5	6	11	3	3	6
20	4	4	8	4	3	7	4	3	7
21	6	6	12	5	6	11	5	3	8
22	7	3	10	0	4	4	4	2	6
24	5	6	11	3	6	9	5	2	7
25	4	5	9	6	5	11	6	2	8
26	6	0	6	4	6	10	6	2	8
27	5	5	10	5	5	10	2	4	6
28	8	6	14	2	5	7	8	5	13
29	9	3	12	6	4	10	6	5	11
30	7	8	15	5	6	11	4	4	8
31	6	7	13	4	3	7	6	3	9
32	8	5	13	4	5	9	7	6	13
33	4	3	7	5	4	9	5	4	9
34	7	5	12	5	5	10	4	1	5
35	6	4	10	3	5	8	7	3	10
36	8	3	11	5	5	10	8	4	12
37	4	2	6	6	3	9	7	6	13
38	7	4	11	4	4	8	5	6	11
39	4	4	8	3	5	8	3	5	8
40	8	5	13	7	7	14	7	8	15
Зар.	5.2	4.15	9.12	3.5	4.25	7.85	4.4	3.6	8.4

Спрямованість особистості Б. Басса

№ п/п.	Стать	Я	О	Д
2	1	+	-	-
5	1	-	+	-
8	1	-	+	-
9	1	+	-	-
15	1	-	-	+
16	1	-	-	+
17	1	-	+	-
19	1	-	+	-
20	1	+	-	-
21	1	-	+	+
22	1	-	-	+
23	1	-	-	+
27	1	-	+	-
28	1	+	+	-
30	1	+	-	-
31	1	-	-	-
33	1	-	+	-
34	1	-	-	-
36	1	+	+	-
39	1	-	-	-
хлопчики	20	6	9	5
1	0	-	+	-
3	0	-	-	+
4	0	+	-	-
6	0	-	-	+
7	0	-	+	-
10	0	-	+	-
11	0	+	-	-
12	0	-	-	+
13	0	-	+	-
14	0	-	+	-
18	0	+	-	-
24	0	-	-	+
25	0	-	-	+
26	0	-	-	-
29	0	+	-	-
32	0	-	+	-
35	0	+	-	-
37	0	+	+	-
38	0	-	+	-
40	0	+	-	-
Дівчатка	20	7	8	5
Разом		13	17	10